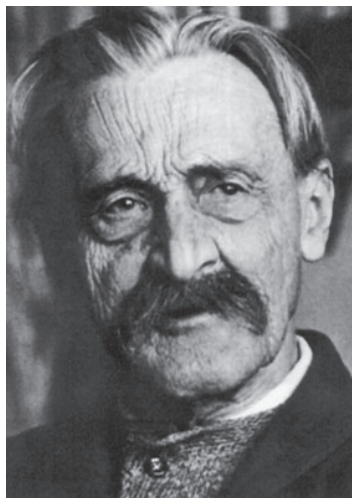

POMOGÁTS BÉLA

Ötvenhat az erdélyi irodalomban

Kós Károly forradalmi naplója

Kós Károly

Lászlóffy is) a magyar fővárosba. Az idős (akkor hetvenhárom esztendő) Kós Károly személyes közelből élte át a magyar forradalom eseményeit. Régi barátjának és helikoni íróársának, Molter Károlynak írott 1956. december 3-i levelében olvashatók a következők: „olyan forradalmat éltünk (akik élünk), amilyen még nem volt a világon.” Ez a mondat természetesen kimaradt abból a levélközlésből, amelyet az *Igaz Szó* című marosvásárhelyi folyóirat adott közre 1980. decemberi számában. (A levélszövegből kihagyott részletet Sümei György rekonstruálta nemrégiben a kolozsvári *Korunk* múlt évi decemberi füzetében.) „Az ősszel, másfél évtized múlva, először sikerült kiutaznom Budapestre – olvasom egy következő Kós Károly-levélben, amely 1957. május 14-én íródott Tabéry Gézának. – Akartam még egyszer bár látni a várost, ahol az életet járni elkezdtem, és találkozni akartam néhány emberrel, meg akartam ismerni néhány embert, akiket munkájukért tisztelték. (...) reámcsapott október 23-a, és én örvendtem, hogy nov. 11-én nagyobb baj nélkül hazavergődhettem (...) láttam egy olyan grandiózus drámát, amilyent sem Szophoklész, sem Shakespeare, sem Madách még álmodtak sem tudtak elképzelni. (...) Ez volt életemben a harmadik nagy nemzet-tragédia, melyet megéltem. S ez volt a legszörnyűbb.” (Ezt a levelet és a következőt Sas Péter közölte Kós Károly levelezésének 2003-ban köz-

readott kötetében.) „...a forradalom élményének megrázó terhével szívemben és lelkemben, de máskülönben minden nagyobb baj nélkül szerencsésen hazavergődünk Kolozsvárra szegény öreg feleségemmel együtt nov. 11-én” – ezt a néhány sort Merényi Ferenchez, a Budapesti Műszaki Egyetem építészettörténeti tanszéke professzorához írta 1957. november 3-án. Lehetne idézni további leveleket is, valamennyi azt tanúsítja, hogy az idős Kós Károly számára milyen megrázó élményt jelentett a budapesti forradalom.

Ugyanezt tanúsítják Kós Károly 1956. október–novemberi naplóbejegyzései is, talán az elsőt és az utolsót idézném ide. Az első bejegyzés október 23-án este készült, és szinte vezérszavakban megnyilvánuló drámai tömörséggel foglalja össze a forradalom első napjának eseményeit (szövege a *Korunk* már idézett tavalyi decemberi számában olvasható). Tehát: „23-án délután gyűlés az Országház előtt: beszél Veres Péter, Nagy Imre, Gerő Ernő (ezt lehurrogják). Este a diákság egy része (munkások is) a Rádióhoz mennek, hogy bemondják a határozati pontjaikat. A Rádiónál ávósok nem engedik be őket az épületbe. Széttzarások; könnygázbombák. A diákság szétszalad. A Parlamenthez futnak, mire az ottaniak is a Rádióhoz indulnak, velük magyar katonaság. Egy kapitány reá akarja bírni az ávósokat, hogy engedjék az ifúságot be, mire egy ávós lelövi a kapitányt. Erre lövések, és az ávósok sortűzet adnak gépfegyverrel. Sebesültek, halottak. A fiatalság szétszalad. Katonák fegyvert adnak kezükbe, néhány munkás felkap 3 teherautóra, és Csepelre. Az ottani fegyver- és muníciónyújtásból fegyvert és muníciót szereznek, és vissza Pestre. Széjjelosztják a fegyvert és muníciót, és megtámadják a Rádiót, melyet ávósok védenek. Éjjel folyik a harc. A párt és kormány erre rendcsinálás céljából a Sz. fehérvári oroszokat hívja segítségül.”

Az utolsó, november 10-én, tehát még Budapesten keltezett bejegyzésben a következők olvashatók: „Szombat, nov. 10. 1956. október 23-án, a magyar szabadságharc kitörésének hírére a kolozsvári főiskolák diákjai is megmozdultak. Gyűléseket tartottak, és ott élesen bírálták a kormányzatot, a rendszer híveit, és követeléseket hangoztattak, egyesek elbocsátását követelték stb. és akciókat indítványoztak. A képzőművészeti intézet

vegyes nyelvű (román és magyar). A román és magyar diákok közös gyűlést tartottak, közös izgató beszédeket mondanak, és közös indítványokat terjesztenek elő. Közülük a lehangosabbakat (két magyart és egy románt, az egyik magyar neve Balázs, igen szegény vásárhelyi fiú és tehetséges festőnövendék, a román neve valami Felix, az volt a lehangosabb), másnap a román szekuritás beidézte és letartóztatta. A románt 2 nap múlva szabadon elengedték. A két magyart hadbírótság elé állították. A tárgyalás december 13-án volt Kolozsváron, és a vád: államfelforgatásra izgatás. Az ítélet 7-7 esztendei börtön. A tanúk egyetlen komoly vádat sem igazoltak. A nyilvános tárgyalás közönsége elcsönnesült, és némán állott az ítélet kihirdetése után; fel kellett őket szólítani, hogy ürítsék ki a tárgyalótermet.”

Az erdélyi megtorlások

A két naplóbejegyzés között az ötvenhatos magyar forradalom drámájának – úgyszólván „sztenogramszerűen” megörökített – története. Kiderül, hogy az idős író mindvégig közlőre figyelte az eseményeket: hallgatta a budapesti rádiót, olvasta a forradalmi sajtót, feljegyezte a barátoktól és ismerősöktől származó híreket, és persze időnként leereszkedett a félig rommá lőtt pesti utcákra, hogy személyes tapasztalatokat szerezzen a lezajlott történelmi dráma felől. Kós Károly ötvenhatos naplója valóban izgalmas és megrendítő olvasmány (emellett hiteles történelmi forrás), amely méltán állítható oda a magyar forradalom eseményeiről készült más korabeli írói feljegyzések (így Tamási Áron, Déry Tibor, Rónay György, Örkény István vagy a felvidéki Fábry Zoltán és a nyugati emigrációban élő Szabó Zoltán ötvenhatos naplói) mellé. (Egyszer érdemes lenne kötetbe gyűjteni ezeket a naplójegyzeteket!)

Az ötvenhatos forradalom erdélyi tanúi és ezen kívül a megtorlás elszennvedői közé tartozik Dávid Gyula, a neves kolozsvári irodalom- és művelődéstörténész, aki az akkor még létező Bolyai Tudományegyetem ifjú tanáráként járt Budapesten 1956. szeptemberében, majd hazatérve részt vett abban a szolidaritási mozgalomban, amely a magyar forradalom iránt érzett rokonszenvet fejezte ki.

Az október 23-i budapesti tüntetés híreire a kolozsvári egyetemi ifjúság – akkor még nemcsak a magyar, hanem a román is – lelkesülten köszöntötte a demokratikus átalakulás reményét. Rokonszenv-tüntetésre készülődtek, ennek megtartását azonban megakadályozták az egyetemi hatóságok, illetve a politikai rendőrség. A kolozsvári egyetem román rektora azzal beszélte le a román diákokat a magyarokkal való közös tüntetésről,

hogy a budapesti egyetemisták Erdély visszacsatolását követelik. Ez persze merő hazugság volt, hiszen október 23-án egyetlen olyan jelszó sem hangzott el, amely területi revíziót követelt volna. A kolozsvári tüntetés így elmaradt, Bukarestben és Temesváron ennek ellenére voltak egyetemista megmozdulások a magyar forradalom mellett, ennek következtében ítétek a román bíróságok súlyos börtönbüntetésre több száz magyar és több mint száz román fiatalt. (A bebörtönzöttek személyi adattára, 1956 egyik legfontosabb romániai dokumentuma Dávid Gyula szerkesztésében most jelenik meg, az ötvenedik évfordulón!)

A román pártvezetés eleinte bizonytalan volt abban, hogy milyen mértékben tűrheti el az egyetemisták szolidaritásának megnyilvánulásait. Jól jellemzi ezt a helyzetet Dávid Gyula *1956 Erdélyben és ami utána következett* című „emléktöredéke”. Ebben a következők olvashatók: „Forró, zavaros napok voltak azok, nem csak a mi számunkra. A pártvezetés sem tudta, melyik lábára álljon. Emlékszem, október 25-én hirtelen nagygyűlést hívtak össze az Arany János utcai épület aulájába, s ott megszavaztattak egy táviratot az akkor frissen elismert Nagy Imre miniszterelnöknek címezve. Ebben bizalmunkról biztosítottuk őt és a szocializmus vívmányait védelmező magyar népet. Aztán három nap múlva összehívtak újra – kiderült, hogy táviratunk csak a tartományi pártbizottságig jutott el –, közben ugyanis rohamosan változott a magyarországi politikai helyzet. Ez alkalommal új szövegváltozat született: a Román Munkáspárt Központi Bizottságának, Gh. Gheorghiu-Dej elvtársnak volt címezve, s benne a Bolyai Egyetem tanszemélyzete és ifjúsága biztosította a pártot a szocializmus iránti hűségünkről. Ebben a változatban Nagy Imréről és a magyarországi eseményekről egy szó sem esett. Aztán újra eltelt néhány nap (persze ez a távirat sem ment el, mert már nem volt elég), s november 4-én délelőtt, amikor a kivonulásra ígéretet tett szovjet csapatok másodszor is lerohanták Magyarországot, megszavazásra került a harmadik változat, elítélve Nagy Imrét, aki az imperialisták járszalagjára került, s bizalmat helyezve a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányba. (E harmadik alkalmat »elblicceltem«, az ott történekről csak utólagosak az értesüléseim.)”

Az „emléktöredékek” írója maga is megszennvedte szolidaritásának nagyon is visszafogott kinyilvánítását, pontosabban megszennvedte azt, hogy a román kommunista hatalom a magyar forradalom hatására nervózus állapotba került. Dávid Gyula és néhány társa halottak napja előestéjén a Házsongárdi temetőbe zárandokolt (Kolozsváron sok ezer ember keresi fel ilyenkor halottait), és virágokat helyezett el a nevezetesebb erdélyi

magyar sírokon. Ez szolgált ürügyül arra, hogy több magyar fiatal értelmiségit, egyetemi hallgatót letartóztasson a Securitate, és a szovjet típusú igazságszolgáltatás hagyományai szerint megrendezett koncepciók sorozatában hosszú évekre börtönbe vagy kényszermunkatelepekre küldjön. Dávid Gyula temetői tiszteletadását „ellenforradalmi izgatásnak” minősítették, őt magát hét esztendei fogságra ítélték, vele együtt ítélték el Páskándi Gézát és Bartis Ferencet, később Páll Lajos költőt, Varró János irodalomtörténészt, Csiha Kálmán református lelkészt, Lakó Elemér nyelvtudóst, majd még számos ifjú író, tudóst és más értelmiségit. Dávid Gyula és a többiek kitöltötték a hosszúra szabott börtönbüntetést, és csak a Gheorghiu-Dej pártfőtitkár által félmjelzett korszak végeztével térhettek vissza választott hivatásukhoz.

Költők tanúságtétele

Az ötvenhatos forradalom élményének megörökítői közé tartozik a kitűnő erdélyi magyar költő, Lászlóffy Aladár, aki fiatal egyetemi hallgatóként tett Budapesten látogatást, és a forradalom alatt szerzett tapasztalatait versek egész sorában örökítette meg. Ezek a költemények természetesen már csak a romániai rendszerváltás után kerülhettek az olvasó elé. Közülük az első, *Ébresztő a forradalom első reggelén* címmel 1956. október 24-én keletkezett, s a következőképpen hangzik:

*Köd van és statárium. A kivégzőosztag
tán el se látna az elítéltig.
Egy nemzet tüdőgyulladásra fő a ködben.
S egy tüdőlövés, ha köhögni mersz, már a gőztől.
Köd van és statárium.
S mert a kivégzőosztagok
csak a puskacsőig látnak –
vaktába-szerte az egész népre lövetnek.
Szabad a választás, proletárok!
A köd statáriumot, a statárium
örök ködöt hoz nektek.
Inkább a köd, inkább a golyó, inkább az árok!*

Egész sor költemény követte ezt a verset, így a *Vásárnap hajnal*, a *Morgó magyar*, a *Néma tüntetés*, a *Sírfelirat*, a *Haladék vergődésre* címűek: belőlük, mint lírai naplóból ismerhető meg az az élmény, amely a fiatal erdélyi költőt eltöltötte a magyar forradalom napjaiban, majd a forradalom leverése után.

A magyar költészethez, a huszadik század második felének magyar költészetéhez is szomorú módon hozzátartoznak a „börtönversek” is, azok a költemények,

Páskándi Géza

amelyek a börtönök, az erdélyi magyar költők esetében a romániai börtönök (Szamosújvár, Jilava) és kényszermunkatáborok (a Duna-deltában található „kolóniák”) mélyén jöttek világra. Számos fiatal erdélyi magyar költőnek vannak ilyen börtönversei, ők szinte kivétel nélkül az 1956-os forradalomra következő megtorlások áldozatai. Közülük Páskándi Géza, Páll Lajos, Palocsay Zsigmond és a később (a rendszerváltás után) a kolozsvári református egyházkerület püspökének tisztét betöltő Csiha Kálmán börtönversei ismeretesek. Ezekben a költeményekben nemcsak a rabság kilátástalansága, nélkülözései és fájdalmai kapnak hangot, hanem a lélek ellenálló ereje és reménysége is.

Mindebből az a végső tanulság is adódik, hogy 1956 valóban nem csak Budapest, nem csak Magyarország, hanem az egész magyarság, mi több, ha a forradalommal szolidáris román, orosz, ukrán fiatalokra gondolok, valamiképpen a kelet-európai nemzetek forradalma volt: európai forradalom és európai történelem. Ennek tanúságául álljanak itt végezetül Páskándi Géza szavai: „Ötvenhat persze gyűjtőfogalom. Medence. Tenger. Minden oldalról futottak belé a folyók. Ezért volt valóban mindenekelőtt nemzeti szabadságharc, ahogy régebb írtam: forradalmi szabadságharc. De elsőként nemzeti szabadságharc, mert hozzánk a diktatúrát idegen erők hozták, így a szabadságharc ab ovo a polgári demokráciáért is zajlott, hiszen utóbbit épp a Szovjetunió és a kommunista párt vette el tőlünk. (Mások rábólintásával persze.) Vagyis a szabadságharcban immánensen foglaltatott a demokráciáért vívott küzdelem. Ezért tautologikus, ha azt mondjuk: a magyar ‘56 a nemzeti szabadságért és a demokráciáért szállt síkra. Szerintem a második – a demokrácia – magától értetődő. ‘56 ugyanakkor közvetve az egész térség felszabadítását is célozta – hatásaiban.” ■